

Araştırma Makalesi / Research Article

Pandemi Sürecinde Hemodiyaliz Tedavisi Alan Hastaların Yaşadıkları Anksiyete ile Covid-19'un Kontrolü Algısı Arasındaki İlişki

With the Anxiety Experienced by Patients Receiving Hemodialysis Treatment During the Pandemic Process The Relationship Between the Perception of Control of Covid-19

Şeyda KARASU¹ 

Nurgül KARAKURT² 

Yasemin ERDEN³ 

¹ Araş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü

² Dr. Öğr. Üyesi., Erzurum Teknik Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü

³ Dr. Öğr. Üyesi., Erzurum Teknik Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü

Yazışmadan sorumlu yazar: Nurgül KARAKURT; nurgul.karakurt@erzurum.edu.tr

Alıntı (Cite): Karasu, Ş, Karakurt, N, Erden, Y. Pandemi Sürecinde Hemodiyaliz Tedavisi Alan Hastaların Yaşadıkları Anksiyete ile Covid-19'un Kontrolü Algısı Arasındaki İlişki. 2023;3(1): 136-149.

Özet: Amaç: Bu araştırmada pandemi sürecinde hemodiyaliz tedavisi alan hastaların yaşadıkları Covid-19 anksiyetesi ile Covid-19'un kontrolü algısı arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlandı.

Yöntem: Tanımlayıcı ve ilişki arayıcı tasarımıyla yürütölen araştırmanın evrenini Erzurum ilinde bir hastaneye bağlı hemodiyaliz merkezinde takip edilen 165 hemodiyaliz hastası oluşturdu. (N=165) Araştırma, gerekli izinler alındıktan sonra Ocak- Mart 2022 tarihleri arasında 123 hasta ile yürütöldü. Araştırmanın verileri, Kişisel Bilgi Formu, Covid-19 Anksiyete Ölçeği ve Covid-19'un Kontrolü Algısı Ölçeği ile toplandı. Verilerin değerlendirilmesi bilgisayarında SPSS 22.0 istatistik programı kullanılarak Kruskal Wallis H testi ve Tamhane Post Hoc testi başta olmak üzere 6 farklı istatistiksel analiz yöntemi kullanılarak yapıldı. Covid-19 Anksiyete Ölçeği ile Covid-19'un Kontrolü Algısı Ölçeği puanları arasındaki korelasyon değerlerinin $p>0.05$ önem düzeyinde anlamsız olduğu belirlendi. **Sonuç:** Covid-19 Anksiyetesi ve Covid-19'un kontrolü algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sayısının arttırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 anksiyetesi; covid-19 kontrolü algısı; hemodiyaliz

Abstract:

Objective: This study aimed to determine the relationship between Covid-19 anxiety experienced by patients receiving hemodialysis treatment during the pandemic process and the perception of control of Covid-19.

Method: The population of the study, which was conducted with a descriptive design, consisted of 165 hemodialysis patients followed in a hemodialysis center affiliated with a hospital in Erzurum. (N=165) After obtaining the necessary permissions, the study was conducted with 123 patients between January and March 2022. The data of study were collected with the Personal Information Form, the Covid-19 Anxiety Scale, and the Control of Covid-19 Perception Scale. The data were evaluated using SPSS 22.0 statistical program on the computer, using six different statistical analysis methods, mainly the Kruskal Wallis H test and the Tamhane Post Hoc test.

Results: The mean score of the Perception of Control of Covid-19 Scale was 2.40 ± 1.02 and the mean score of the Covid-19 Anxiety Scale was 2.71 ± 0.87 . The correlation values between the Covid-19 Anxiety Scale and the Covid-19 Control Perception Scale scores were found to be insignificant at the $p>0.05$ significance level.

Conclusion: It is recommended to increase the number of studies examining the relationship between Covid-19 Anxiety and the perception of control of Covid-19.

Keywords: Covid-19 anxiety; perception of covid-19 control, hemodialysis.

Giriş

Mortalitesi yüksek salgınlardan birisi olan Covid-19, dünya genelinde birçok kişiyi etkilemekle birlikte özellikle kronik hastalığa sahip bireyleri daha fazla etkilemiştir.^{1,2} Kronik hastalıklar Covid-19 salgınının etkisini arttırarak daha ciddi sonuçlar doğurmakla birlikte yapılan çalışmalar kronik hastalığı olan bireylerin salgına daha fazla yakalandığına ve prognozunun daha kötü olduğuna da dikkat çekmektedir.^{3,4} Kronik hastalıklar kapsamında ele alınan böbrek yetmezliği, glomerüler filtrasyon hızının azalması sonucu böbreğin sıvı- elektrolit dengesini bozan, ilerleyici ve geri dönüşümsüz metabolik ve endokrin fonksiyon bozuklukları başta olmak üzere pek çok probleme sebep olan, mortalitesi ve morbiditesi yüksek bir sağlık sorunudur.^{5,6} Uygulanan konservatif tedavi yöntemleriyle böbrek fonksiyonları sürdürülemezse oluşan atık ürünlerin ve sıvının vücuttan uzaklaştırılması için renal replasman tedavileri uygulanır. Renal replasman tedavilerinden biri olan hemodiyaliz (HD) (%73) ise en sık kullanılan yöntemdir. Hemodiyaliz, etkili bir sıvı-elektrolit dengesi sağlamanın yanı sıra yorgunluk, deride kuruluk, kas krampları, sinirlilik, konsantrasyon zorluğu gibi fiziksel ve psikolojik pek çok semptom meydana getirir.⁶⁻⁸ Bu semptomlardan en sık görülenlerden biri de anksiyetedir.^{7,9} Endişe, gerginlik ya da kaygı anlamına da gelen anksiyete sebebi bilinmeyen sürekli bir endişe ve heyecan halidir. Anksiyete, beraberinde pek çok semptom gelişimini de tetikleyebilmektedir.¹⁰ Öte yandan anksiyetesi az olan hastaların yaşadıkları semptomları, daha kolay yönettikleri ve konfor düzeylerinin daha fazla olduğu bildirilmiştir.⁹

Kontrol algısı bireyin, yaşamında önemli olan bir durumu değiştirmeye ya da bu duruma uyum sağlayabileceğine dair olan inancıdır. Kontrol algısı, olası problemin belirlenmesi ve bu problemin yönetimine olan uyumun önemli bir parçasıdır.¹¹ Covid- 19 hakkındaki belirsizlikler ve pandeminin kontrolsüz bir yayılım göstermesi güçsüzlük hissini attırarak kontrol algısını olumsuz etkilemektedir. Özellikle kronik hastalığı olan bireylerdeki kontrol algısının düşük olduğu yapılan çalışmalarda vurgulanmaktadır.^{12,13}

Yapılan çalışmalar incelenmeye devam edildiğinde, haftalık rutin tedavileri sebebiyle hastaneye sürekli gitmek zorunda olan HD hastalarının kontaminasyon riskiyle daha fazla karşılaştığı görülmektedir.¹⁴ Ayrıca geleceğe yönelik olumsuz bakış açısı ve sağlığa yönelik kaygının fazla olması anksiyetenin artmasına sebep olmaktadır.¹⁵ Sağlık anksiyetesinin artması da Covid- 19 kontrolü algısını olumsuz etkilemektedir.¹⁶ Bu bağlamda kontrol algısı fazla olan bireylerin daha az anksiyete deneyimledikleri ve Covid-19 kurallarına daha çok uydukları belirlenmiştir.^{16,17}

Bu kapsamda bu araştırma ile pandemi sürecinde hemodiyaliz tedavisi alan hastaların yaşadıkları anksiyete ile Covid-19'un kontrolü algısı arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem

Bu araştırma, hemodiyaliz tedavisi gören hastalarda pandemi döneminde yaşadıkları Covid-19 anksiyetesi ve Covid-19 kontrolü algısı arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla tanımlayıcı ve ilişki arayıcı nitelikte tasarlanmıştır. Araştırma, Erzurum ilinde Sağlık Bakanlığına bağlı bir hastanede 1 Ocak- 1 Mart 2022 tarihleri arasında tedavi gören hemodiyaliz hastalarıyla yürütülmüştür.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Erzurum ilinde bir hastaneye bağlı hemodiyaliz merkezinde takip edilen 165 hemodiyaliz hastası oluşturmuştur (N=165). Araştırmanın örneklem büyüklüğü priori güç analizi kullanılarak belirlenmiştir. Yapılan güç analizinde Pair-t testi için; 1 birimlik etki büyüklüğünün anlamlı olabilmesi için %95 güçte ve %95 güven düzeyinde en az 116 HD tedavisi gören hastalar araştırmanın örneklem büyüklüğünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırmada örneklem seçimine gidilmeyerek, 18 yaş ve üzeri olan, HD tedavisi alan, iletişim sorunu olmayan ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan 123 HD hastası ile araştırma yürütülmüştür. (n=123)

Araştırmanın Değişkenleri

Bağımlı Değişkenler: Covid-19 Anksiyete Ölçeği ve Covid-19'un Kontrolü Algısı Ölçeğinden alınan puan ortalamalarıdır.

Bağımsız Değişkenler: Sosyodemografik ve hastalık özellikleri ile ilgili soruların yer aldığı kişisel bilgi formu.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında katılımcıların sosyodemografik bilgilerini içeren "Kişisel Bilgi Formu, "Covid-19 Anksiyete Ölçeği" ve "Covid-19'un Kontrolü Algısı Ölçeği kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Form yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, meslek, yaşadığı yer, aile tipi, gelir durumu, haftalık seans sayısı, hemodiyaliz tedavi süresi, ilaçları düzenli

kullanma durumu, tedaviye uyma durumu, organ nakli geçirme durumu, diyetle sorun yaşama durumunu değerlendiren 14 sorudan oluşmaktadır.

Covid-19 Anksiyete Ölçeği: Ölçeği Lee ve ark. geliştirmiş olup¹⁸ Biçer ve arkadaşları tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Katılımcılar, beş maddeden oluşan Likert ölçeğinde yer alan ifadelerle verdikleri cevaplarla, son 15 günde yaşadıkları anksiyete sıklığını belirtmiş olmaktadır. Her soru için minimum ve maksimum puan 0-4 arasında olup her maddeden alınabilecek puanların toplamı ile de (0 ila 20 arasında) ölçekten alınabilecek toplam puan elde edilmektedir. Ölçekten alınan puan yükseldikçe, Covid-19 ile ilişkili anksiyete seviyesi de yükselmektedir. Lee tarafından geliştirilen ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,930, Biçer ve ark. (2020) tarafından Türkçe uyarlamasının Cronbach's Alpha katsayısı 0,832, bu araştırmada ise 0,972 bulunmuştur¹⁹.

Covid-19'un Kontrolü Algısı Ölçeği: Ölçek Çırakoğlu tarafından geliştirilmiş olup²⁰ Geniş ve arkadaşları tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 12 maddeden oluşan "Covid-19'un Kontrolü Algısı Ölçeği", "Makro Kontrol", "Kişisel (mikro) Kontrol" ve "Kontrol Edilebilirlik" olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek alt boyutundaki madde puanlarının toplamı değerlendirilen alt boyuttaki madde sayısına bölünerek toplam puan hesaplanır. Makro kontrol alt boyutundan alınabilecek puanın, ortalamanın üzerinde olması Covid-19'a yönelik alınan tedbirlerin yeterli düzeyde olduğunu, kişisel kontrol alt boyut puanının, ortalamanın üzerinde olması da bireysel koruyucu önlemlerin hastalığı kontrol etme üzerinde etkili olduğunu, kontrol edilebilirlik alt boyut puanının, ortalamanın üzerinde olması ise kişilerin Covid-19'u kontrol edebileceğine olan tutumunu göstermektedir.²¹ Çırakoğlu tarafından geliştirilen ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,76, Geniş ve ark. tarafından Türkçeye uyarlanan ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,74' dür. Bu araştırmada Cronbach's Alpha 0,831 bulunmuştur.

Etik Kurul

Araştırmanın yürütülebilmesi için Etik Kuruldan (22.12.2021-4), araştırmanın yapılacağı hastaneden ve kullanılan ölçekleri Türkçeye uyarlayan araştırmacılardan izin alınmıştır. Katılımcıların gönüllülük esasına dayanarak sözlü onamları alınmıştır.

Verilerin Değerlendirilmesi

Verilerin analizinde; frekans, yüzde, Pearson Momentler Çarpımı korelasyon analizi, bağımsız gruplar için t testi, Kruskal Wallis H testi ve Tamhane Post Hoc testi olmak üzere 6 farklı istatistiksel analiz kullanılarak bu analizler bilgisayarda SPSS istatistik programı ile yapılmıştır.

Bulgular

Tablo 1’de hemodiyaliz tedavisi alan hastaların sosyodemografik ve hastalık özellikleri verilmiştir. Katılımcıların % 46.3’ü kadın, % 53.7’si erkek, % 79.2’si 50-60 yaş aralığında, % 74’ü evli ve % 27.6’sı ilkokul mezunudur. Katılımcıların % 42.3’ü ev hanımıdır ve % 80.5’i ilde yaşamaktadır. Katılımcıların % 62.6’sının gelirini giderine denktir ve % 74’ünün çekirdek ailedir. Katılımcıların hemodiyaliz alma süre ortalaması 55.93 ± 52.44 ’tür, % 90.2’si haftada 3 gün hemodiyaliz almakta iken haftalık hemodiyaliz alma sıklığının aralığı 1 ile 3 arasında olup ortalaması 2.87 ± 0.42 ’dir. Katılımcıların %78’i ilaçlarını düzenli kullanmakta ve tedavi ekibinin önerilerine uymaktadır. Katılımcıların % 37.4’ü ideal kilo sorunu yaşamaktayken % 26.8’i diyete uyumda sorun yaşamaktadır.

Tablo 1. Hemodiyaliz tedavisi alan hastaların sosyodemografik ve hastalık özellikleri (N=123)

	S	%
Cinsiyet		
Kadın	57	46.3
Erkek	66	53.7
Yaş	Min-Max $\bar{X} \pm S.s.$	19-82 57.07 ± 13.87
Medeni durum		
Evli	91	74.0
Bekar	32	26.0
Eğitim durum		
Okuma yazma yok	25	20.3
Okuryazar	9	7.3
İlkokul	34	27.6
Ortaokul	24	19.5
Lise	20	16.3
Üniversite	11	8.9
Meslek		
İşsiz	16	13.0
Emekli	44	35.8
İşçi	6	4.9
Ev hanımı	52	42.3
Memur	1	.8
Diğer	4	3.3
En uzun süre yaşanan yer		
Köy	11	8.9
Kasaba	6	4.9
İlçe	7	5.7

İl	99	80.5
Gelir durumu		
Gelirim giderimden az	22	17.9
Gelirim giderime denk	77	62.6
Gelirim giderimden fazla	24	19.5
Aile tipi		
Çekirdek aile	91	74.0
Geniş aile	27	22.0
Parçalanmış aile	5	4.1
Ne kadar süredir hemodiyaliz alınmakta		
	Min-Max	1-264
	$\bar{X} \pm S.s.$	55.93±52.44
Haftada kaç gün hemodiyaliz alınmakta		
1	4	3.3
2	8	6.5
3	111	90.2
	Min-Max	1-3
	$\bar{X} \pm S.s.$	2.87±0.42
İlaçlarını düzenli kullanma durumu		
Evet	96	78.0
Hayır	4	3.3
Bazen aksatıyor	23	18.7
Tedavi ekibinin önerilerine uyma durumu		
Evet	96	78.0
Hayır	4	3.3
Bazen aksatıyor	23	18.7
İdeal kilo sorunu yaşama durumu		
Evet	46	37.4
Hayır	77	62.6
Diyet sorunu yaşama durumu		
Evet	33	26.8
Hayır	90	73.2

Tablo 2’de Covid-19’un kontrolü algısı ölçeği ve covid-19 anksiyete ölçeği puan ortalamaları verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde, Makro kontrol alt boyutu puan ortalamasının 6.02 ± 7.89 , Mikro kontrol alt boyutu puan ortalamasının 2.74 ± 1.35 , Kontrol edilebilirlik alt boyutu puan ortalamasının 2.98 ± 1.22 , Covid-19’un Kontrolü Algısı Ölçeği puan ortalamasının 2.40 ± 1.02 , Covid-19 Anksiyete Ölçeği puan ortalamasının 2.71 ± 0.87 olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. COVID-19’un Kontrolü Algısı Ölçeği ve COVID-19 Anksiyete Ölçeği Puan Ortalamaları

	Min-Max	X	S.S
COVID-19 Anksiyete Ölçeği	0-20	6.02	7.89
Makro kontrol alt boyutu	1-5	2.74	1.35
Mikro kontrol alt boyutu	1-7	2.98	1.22
Kontrol edilebilirlik alt boyutu	1-5	2.40	1.02
COVID-19'un Kontrolü Algısı Ölçeği	1-5	2.71	.87

Tablo 3’de Covid-19’un Kontrolü Algısı Ölçeği ve Covid-19 Anksiyete Ölçeği Puanları Arasındaki İlişki verilmiştir. Korelasyon analizi sonucu “Covid-19 Anksiyete Ölçeği” ile “Makro kontrol boyutu”, “Mikro kontrol alt boyutu”, “Kontrol edilebilirlik alt boyutu” ve “Covid-19’un Kontrolü Algısı Ölçeği” puanları arasındaki korelasyon değerleri $p>0.05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur.

Tablo 3. COVID-19’un Kontrolü Algısı Ölçeği ve COVID-19 Anksiyete Ölçeği puanları Arasındaki İlişki

		COVID-19 Anksiyete Ölçeği
Makro kontrol alt boyutu	r	-.080
	p	.379
Mikro kontrol alt boyutu	r	-.039
	p	.671
Kontrol edilebilirlik alt boyutu	r	.137
	p	.129
COVID-19’un Kontrolü Algısı Ölçeği	r	-.006
	p	.951

Tartışma

Covid-19 salgını, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de halk sağlığı için yıkıcı ve zorlu bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz Covid-19’un oluşturduğu bu durumdan en fazla

etkilenen gruplardan biri de kronik hastalığa sahip bireyler olmuştur.²² Bu süreç, kronik hastalığı olan bireylerin; yaşam koşullarının bozulmasına (beslenme alışkanlıklarında değişim, fiziksel aktivite-uyku bozuklukları, stres ve anksiyete) ve bozulan bu koşulları iyileştirmek için çeşitli önlemler almaya neden olmaktadır.²³ Bu araştırmada HD hastalarının Covid-19 pandemisine ilişkin kontrol algısı düzeyleri ve Covid-19 anksiyetesi arasındaki ilişki düzeyleri araştırılarak bu iki kavram arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır.

Hemodiyaliz hastalarıyla yürütülen bu çalışmada katılımcıların Covid-19'la ilgili Anksiyete Ölçeği puanının ortalamasının altında olduğu belirlenmiştir. Ulusal ve uluslararası literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında genellikle yaşlı ve kronik hastalığa sahip bireylerin salgın gibi olağanüstü durumlardan ruhsal, zihinsel ve fiziksel anlamda oldukça etkilendiği görülmektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda, Covid-19 salgını kronik hastalıklara sahip bireylerde anksiyete artışına neden olmuştur.²⁴⁻²⁸ 37 çalışmanın incelendiği bir meta analiz çalışmasında pandemi döneminde bireylerin Covid-19 ile ilişkili anksiyete seviyelerinde önemli derecede artış olduğu belirlenmiştir.²⁹ Yine Türkiye'de Çıtak ve Pakdemir (2020)' in pandemi döneminde yaptıkları çalışmada araştırmaya katılan katılımcıların büyük oranda (%40) kaygı seviyelerinin normal sınırların üzerinde olduğu belirlenmiştir.³⁰ Tacettin ve Uymaz (2020)'ın çalışmasında, araştırmada yer alan kişilerin %31'i yüksek, Havlıoğlu ve Demir (2020)'in çalışmasında ise katılımcıların %18'inin ağır düzeyde kaygı deneyimledikleri belirlenmiştir.^{31,32}

Araştırmanın yapıldığı dönem göz önünde bulundurulduğunda toplumsal olarak alınan tedbirlere daha fazla uyulduğu ve pandeminin başlangıcındaki bilinmezlikler dönemine denk gelmesi çalışma sonucuna etki ederek katılımcıların anksiyete düzeylerini etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca; haftanın birkaç gününde hastanede HD tedavisi almak durumunda olan hastaların pandemi sürecinde hastaneye kabulleri sırasında koruyucu önlemlerin artırılarak büyük bir titizlikle yapılması göz önünde bulundurulduğunda hastaların Covid-19 anksiyetesi düzeyinin düşük çıkması beklenen sonuçlar arasında olabilir.

Mevcut çalışmada HD hastalarının Covid-19 Kontrol Algısı Ölçeği puanının ortalamasının altında olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda literatür incelendiğinde Ekiz ve Dönmez (2020) tarafından yapılan bireylerin sağlık anksiyete düzeyleri ile Covid-19 salgını kontrolü algısının incelendiği çok merkezli bir çalışmada; Covid-19 kontrol algısı toplam puan ortalamasının düşük olduğu ve bulguların bu araştırma sonuçlarıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir.³³ Elmaoğlu ve ark.(2021)'nin yaptıkları çalışmada bireylerin Covid-19'a yönelik kontrol algısı puanlarının ortalamasının üzerinde olduğu tespit edilmiştir.³⁴ Çalışmalar incelendiğinde HD hastalarının düşük kontrol algısı, Covid-19 hakkında aşırı kaderci/iyimser ve kendine yeten bir

görüŖe sahip olduklarını destekleyebilir; bu durum, toplumsal düzenlemeleri daha kötü anlamlandırmada ve daha az destek sağlamada etkilidir.³⁴ Covid-19 gibi pandemiye neden olup tüm dünyayı etkileyen böyle büyük çaplı salgınların doğal olarak bireysel kontrolü çok zordur. Bu nedenle toplumsal düzeyde sağlıkla ilişkili kaygının belirli sınırlar içinde kalabilmesi için bireysel ve toplumsal olarak alınan tedbirlerin uygulanması oldukça önemlidir.³³ Kontrol algısı düşük bireylerin, kişisel ve toplumsal anlamda hastalığı önlemek için alınan tedbirleri görmezden gelme olasılıklarının daha yüksek olduğu da yapılan çalışmalarda vurgulanmaktadır.⁴ Alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde özellikle kronik hastalığa sahip bireylerde Covid-19 kontrol algısına yönelik literatürün yetersiz olduğu ve yapılan bu çalışmanın da literatüre ciddi katkı sağlayacağı bu anlamda düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Covid-19 Anksiyete Ölçeği ile Makro kontrol boyutu, Mikro kontrol alt boyutu, Kontrol edilebilirlik alt boyutu ve Covid-19'un Kontrolü Algısı Ölçeği arasında ilişki olmadığı söylenebilir.

Bu bağlamda alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde özellikle kronik hastalığa sahip bireylerde Covid-19 anksiyete ve kontrol algısına yönelik literatürün yetersiz olduğu göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın farklı örneklem grupları ile ve etkileyen etmenlerle tekrarlanması önerilmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Kurumsal ve Finansal Destek Beyanı: Yazarlar herhangi bir finansal destek almamıştır

Yazar Katkıları: Konsept – ŞK, NK, YE, Tasarım - ŞK, NK, YE, Supervizyon - ŞK, NK, YE, Kaynaklar - ŞK, NK, YE Malzemeler - ŞK, NK, YE, Veri Toplama ve/veya İşleme - ŞK, NK, YE, Analiz ve/veya Yorum - ŞK, NK, YE, Literatür Taraması - ŞK, NK, YE, Yazma - ŞK, NK, YE, Eleştirilerel İnceleme - ŞK, NK, YE, Dergiye göre düzenleme- ŞK, NK, YE

Teşekkür: Bu çalışmanın yapılmasında diyaliz merkezi çalışanlarına ve değerli katkılarından dolayı hastalara teşekkür ederiz.

Kaynaklar

1. Jiang F, Deng L, Zhang L, Cai Y, Cheung CW, Xia Z. Review of the clinical characteristics of coronavirus disease 2019 (covid-19). Journal of general internal medicine. 2020;35(5):1545-1549. Doi: 10.1007/s11606-020-05762-w.

2. Zhu J, Ji P, Pang J, et al. Clinical characteristics of 3062 COVID-19 patients: a meta-analysis. *Journal of medical virology*. 2020; 92(10):1902-1914. Doi: 10.1002/jmv.25884.
3. Sandalcı B, Uyaroğlu OA, Güven GS. Covid-19'da kronik hastalıkların rolü, önemi ve öneriler. *Flora*. 2020; 25(5). Doi: 10.5578/flora.69700.
4. Zhu NOJ, Lu HJ, Chang L. Debate: Facing uncertainty with (out) a sense of control—cultural influence on adolescents' response to the covid-19 pandemic. *Child and adolescent mental health*. 2020; 25(3):173-174. Doi: 10.1111/camh.12408.
5. T.C. Sağlık Bakanlığı. Türkiye böbrek hastalıkları önleme ve kontrol programı eylem planı (2018-2023). Access: 28.02.2022. Available from: https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kronik-hastaliklar-engelli-db/hastaliklar/bobrek_hastaliklari/kitap_ve_makaleler/Turkiye_Bobrek_Hastaliklari_Onleme_ve_Kontrol_Programi_2018-2023.pdf.
6. Türk Nefroloji Derneği. 2020 Yılı Türk Böbrek Kayıt Sistemi Raporu. 06 Mart 2022. Available from: <https://nefroloji.org.tr/tr/slider/tnd-ulusal-kayit-sistemi-2020-yili-verileri-sunulmustur>.
7. Delmas P, Cohen C, Loisselle MC, Antonini M, Pasquier J, Burnier M. Symptoms and quality of life from patients undergoing hemodialysis in Switzerland. *Clinical Nursing Studies*. 2018; 6(2):63-72. Doi: 10.1002/nop2.421.
8. Karadakovan A, Eti Arslan F. Dahili ve cerrahi hastalıklarda bakım: Üriner Sistem. Ankara: Akademisyen Tıp Kitapevi; 2020. 863-934.
9. Demir CA, Zülfünaz Ö. Hemodiyaliz tedavisi alan hastalarda semptom ve konfor ilişkisi/the relationship of symptoms and comfort in patients receiving hemodialysis. *Nefroloji Hemşireliği Dergisi*. 17(1), 10-27. Doi: <https://doi.org/10.47565/ndthdt.2022.49>.
10. Atak M. Pandemi öncesinde üniversite öğrencilerinin ruh sağlığı ile ilişkili faktörler. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*. 2022;7(1):55-67. Doi: 10.36657/ihcd.2022.88.
11. Folkman Susan . Personal control and stress and coping processes: A theoretical analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1984; 46(4):839–852. Doi:10.1037/0022-3514.46.4.839.
12. Peluso AM, Pichierri M. Effects of socio-demographics, sense of control, and uncertainty avoidability on post-covid-19 vacation intention. *Current Issues in Tourism*. 2021; 24(19):2755-2767. Doi: 10.1080/13683500.2020.1849050.

13. Iskandarsyah A, Klerk C, Suardi DR, et al. Consulting a traditional healer and negative illness perceptions are associated with non-adherence to treatment in Indonesian women with breast cancer. *Psycho-Oncology*. 2014; 23(10): 1118–1124. Doi: 10.1002/pon.3534
14. Basile C, Combe C, Pizzarelli F, ET AL. Recommendations for the prevention, mitigation and containment of the emerging sars-cov-2 (covid-19) pandemic in hemodialysis centers. *Nephrology Dialysis Transplantation*. 2020;35(5):737-741. Doi:10.1093/ndt/gfaa069.
15. Didin M, Yavuz B, Yazıcı HG. Covid-19'un öğrencilerin stres, anksiyete, depresyon, korku düzeylerine etkisi: sistematik derleme. *psikiyatride güncel yaklaşımlar*. 2022;14(1):1-1. Doi: 10.18863/pgy.931572.
16. Hou Y, Hou W, Zhang Y, et al. Relationship between working stress and anxiety of medical workers in the COVID-19 situation: A moderated mediation model. *Journal of affective disorders*. 2022; 297:314-320. Doi: 10.1016/j.jad.2021.10.072
17. Brailovskaia J, Margraf, J. Relationship between a sense of control, psychological burden, sources of information and adherence to anti-covid-19 rules. *Journal of Affective Disorders Reports*2022; 8:100317. Doi: 10.1016/j.jadr.2022.100317.
18. Lee SA. Coronavirus anxiety scale: A brief mental health screener for COVID-19 related anxiety. *Death Studies*. 2020; 1-9. Doi: 10.1080/07481187.2020.1748481
19. Biçer İ, Çakmak C, Demir H, Kurt ME. Koronavirüs anksiyete ölçeği kısa formu: Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*. 2020;25(1):216-225. Doi:10.21673/anadoluklin.731092.
20. Çırakoğlu O. Domuz gribi (H1N1) pandemisine ilişkin algıların kaygı ve kaçınma değişkenleri açısından incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*. 2011;26:65-69.
21. Geniş B, Gürhan N, Koç M, Geniş Ç, Şirin B, Çırakoğlu O, Coşar B. Development of perception and attitude scales related with COVID-19 pandemia. *Pearson Journal of Social Sciences-Humanities*. 2020;5(7):306-328. Doi:10.46872/pj.127.
22. Tiirinki H, Tynkkynen LK, Sovala M, et al. Covid-19 pandemic in Finland—Preliminary analysis on health system response and economic consequences. *Health Policy and Technology*. 2020; 9(4):649-662. Doi: 10.1016/j.hlpt.2020.08.005
23. Giuntella O, Hyde K, Saccardo S, Sadoff S. Lifestyle and mental health disruptions during covid-19. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2021; 118(9). Doi: doi.org/10.1073/pnas.2016632118.
24. Mazza C, Ricci E, Biondi S, et al. A nationwide survey of psychological distress among Italian people during the covid-19 pandemic: immediate psychological responses and

- associated factors. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*.2020;17(9):3165. Doi:10.3390/ijerph17093165.
25. Ozamiz-Etxebarria N, Dosil-Santamaria M, Picaza-Gorrochategui M, Idoiaga-Mondragon N. Stress, anxiety, and depression levels in the initial stage of the covid-19 outbreak in a population sample in northern Spain. *Cadernos De Saude Publica*, 2020;36. Doi: 10.1590/0102-311X00054020.
 26. Ozamiz-Etxebarria N, Idoiaga Mondragon N, Dosil Santamaría, et al. Psychological symptoms during the two stages of lockdown in response to the COVID-19 outbreak: an investigation in a sample of citizens in Northern Spain. *Frontiers in Psychology*. 2020;11:1491. Doi: 10.3389/fpsyg.2020.01491
 27. Ricci Cabello I, Meneses-Echavez JF, Serrano-Ripoll MJ, et al. Impact of viral epidemic outbreaks on the mental health of healthcare workers: A rapid systematic review and meta-analysis. *J Affect Disord*. 2020;1(277):347-357. Doi: 10.1016/j.jad.2020.08.034.
 28. Yasin A, Asefa T, Takele A, et al. Covid-19-related anxiety and knowledge toward its preventive measures among patients with chronic medical illness on follow-up in public hospitals of Bale, East Bale, and West Arsi zones, Ethiopia. *SAGE Open Medicine*. 2022;10. doi:10.1177/20503121211066682.
 29. Salari N, Hosseini-Far A, Jalali R, et al. Prevalence of stress, anxiety, depression among the general population during the covid-19 pandemic: a systematic review and meta-analysis. *Globalization and Health*. 2020; 16(1):1-11. Doi: 10.1186/s12992-020-00589-w.
 30. Çıtak Ş, Pekdemir Ü. An analysis of sleep habits and generalized anxiety levels of individuals during the COVID-19 pandemic. *Journal of Family Counseling and Education*. 2020;5(1):60-73. Doi:10.32568/jfce.742086.
 31. Tacettin K, Uymaz P. Anxiety, protective behaviors and related factors during the covid-19 outbreak: A cross-sectional study. *Acta Medica Alanya*. 2020;4(2):186-192. Doi: 10.30565/medalanya.718083.
 32. Havlioğlu S, Demir HA. Determining the anxiety levels of emergency service employees' working during the covid-19 pandemic. *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. 2020; 17(2):251-255. Doi: 10.35440/hutfd.752467.
 33. Tutku E, İliman E, Dönmez E. Bireylerin sağlık anksiyetesi düzeyleri ile covid-19 salgını kontrol algisinin karşılaştırılması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*. 2020;6(1):139-154. ISSN: 2149-6161.

34. Elmaoğlu E, Sungur M, Yavaş Çelik M, Öztürk Çopur E. Bireylerde covid-19 kontrolü algisi ile covid-19 aşısına karşı tutum arasındaki ilişki. *Journal of Society & Social Work*. 2021;32(5):337-353. ISSN: 2147-3374 / E-ISSN: 2602-280X.